

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ ԵՎ ՔՄԿԿՆ ԽՆԴԻՐԸ ԹՈՒՐԲԻՍՏՈՒՄ

Ռուդիկ Յարայան

Պ.գ.թ., իրանագետ

ԵՊՀ

Բանալի բառեր - ՔՄԿ, քրդեր, Թուրքիա, ազգայնականություն, քարոզչություն

Թուրքական քարոզչամեքենան տարիներ շարունակ ջանքեր չի խնայել համոզելու աշխարհին, որ գոյություն ունի հայ-քրդական ռազմական համագործակցության իրողություն՝ ընդդեմ պաշտոնական Անկարայի: 1980-ական թվականներից ի վեր Թուրքիայի քաղաքական օրակարգում կարևոր տեղ է զբաղեցրել և անընդմեջ շահարկվել հայկական և քրդական կազմակերպությունների, մասնավորապես՝ Հայաստանի ազատագրության հայ գաղտնի բանակի (ASALA - Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) և Քուրդիստանի աշխատավորական կուսակցության (PKK) միջև «սերտ համագործակցության» խնդիրը, որը զուրկ է եղել փաստարկված հիմնավորումներից:

Այդ համատեքստում կարելի է համաձայնել ավստրիացի քաղաքագետ Ֆ. Բիբերի¹ այն համոզման հետ, համաձայն որի՝ «առաջին հերթին թուրքական կառավարությունն է փորձել կապակցել ՔՄԿ-ի և հայության շահերն՝ ուռճացնելով հայերի դերը Թուրքիայի ներքին գործընթացներում, որպեսզի այդպիսով հնարավոր լինի մշակել և ամբողջացնել թուրքական պետության դեմ դավադրության տեսությունը: Հետևաբար Անկարայի կրոնաազգայնական քարոզչության շրջանակներում հայերը, որպես ոչ իսլամադավան ամենամեծ համայնք ներկայացնող միավոր, ստանձնել են կարևոր դերակատարում»²:

Ակնհայտ է, որ արդի ժամանակաշրջանի թուրքական ազգայնականության առաջնահերթություններից է համահավասարեցնել և միևնույն բարոյաիրավական հարթության մեջ քննարկել հայկական ու քրդական պահանջատիրության խնդիրները, որը, մակերեսային ընկալմամբ, Անկարային միևնույն «գործիքակազմով» երկու տարբեր ուղղությամբ աշխատելու հնարավորություններ է ընձեռում: Հարցի առավել համակողմանի քննության դեպքում, սակայն, բացահայտվում է, որ Թուրքիայի՝ հայկական և քրդական

¹ Ավստրիայի Գրացի համալսարանում գործող Հարավարևելյան Եվրոպայի ուսումնասիրությունների կենտրոնի տնօրենն է, որի մասնագիտական հետաքրքրություններն ընդգրկում են միջլեռնիկ հարաբերությունների, էթնիկ հակամարտությունների և ազգայնականության ոլորտները:

² St' u Bieber F., Religious Minorities between the secular state and rising Islam: Alevis, Armenians and Jews in Turkey (<http://doku-archiv.com/kehilot/turkei/TY-mind.htm>)

հիմնախնդիրները համահավասարեցնելու հստակ միտումները նպատակաուղղվել են հայ-քրդական հակասությունների խորացմանը՝ նախ և առաջ հաշվի առնելով պատմական Արևմտյան Հայաստանի և Հյուսիսային Քուրդիստանի¹ գործոնները, որոնց սահմանների և ապագա կարգավիճակի վերաբերյալ հայերի և քրդերի մոտ բացակայել են ընդհանուր գաղափարական մոտեցումներն ու փոխադարձաբար ընդունելի հայեցակարգային պատկերացումները:

Հիշյալ իրողությունները հակահայկական և հակաքրդական գործունեության լայն դաշտ են բացել թուրքական իշխանությունների առջև, որոնց քայլերը ուղղորդվել են դեպի «Արևմտյան Հայաստան» և «Հյուսիսային Քուրդիստան» ձևաչափերի գաղափարական հակադրում և հայերի ու քրդերի կողմից միասնական հակաթուրքական գործողություններ իրականացնելու հավանականության վերացում:

Հարկ է նկատել, որ Թուրքիայի վերոնշյալ քաղաքականությունը տվել է որոշակի արդյունքներ, քանի որ հայ-քրդական համագործակցության զարգացման հնարավորությունները ցայժմ բավարար չափով չեն օգտագործվել: Չի կարելի անտեսել, նաև, միմյանց փոխլրացնելու սկզբունքով հայ-քրդական միասնական հակաթուրքական թիրախային քարոզչության և լոբբինգի բացակայության իրողությունը, որից թուրքական կառավարությունն առավելագույնս կարողացել է օգտվել՝ շրջանառության մեջ դնելով սեփական քարոզչական գաղափարները:

Հայ-քրդական հարաբերությունների անբավարար արդյունավետության պատճառները բացահայտելու նպատակով անհրաժեշտ է պատմական շրջայց կատարել դեպի XX դարի 20-ական թթ.:

1920 թ. օգոստոսի 10-ին ստորագրված Սևրի միջազգային պայմանագիրը, որն, ըստ էության, լուծում է առաջարկել Հայկական հարցին և քրդական հիմնախնդիրին, առայսօր չի ստացել ելակետային նշանակության փաստաթղթի ընկալում, որի հիման վրա կարելի կլիներ որոշակիացնել հայկական և քրդական պահանջատիրության խնդիրները, հստակեցնել նպատակները և որոշ դեպքերում էլ համատեղել ջանքերն ընդդեմ թուրքական իշխանությունների մերժողական քաղաքականության: Հակառակ այդ տրամաբանությանը՝ Սևրի պայմանագիրը չի արժանացել հայ և քուրդ հասարակությունների տարբեր շերտերի, այդ թվում՝ մտավորականության կողմից միանշանակ ընդունելիության², քանի որ կողմերի մոտ գերակայել է այն մտայնությունը, որ

¹ «Հյուսիսային Քուրդիստան» եզրույթը կիրառվել է Սևրի պայմանագրով «Քուրդիստան» ճանաչված աշխարհագրական տարածքները նախանշելու բովանդակային իմաստով:

² Հայ մտավորականության տարբեր ներկայացուցիչներ քննադատել են Սևրի պայմանագրի առանձին ձևակերպումներ: Նիկողայոս Ադոնցը նկատել է, որ Դերսիմի և Խարբերդի սանջակներն էթնոաշխարհագրական առումով կազմել են Հայկական

պատմական Արևմտյան Հայաստանի և Հյուսիսային Քուրդիստանի խնդիրները միմյանց հակասում են, անհամադրելի են և չեն կարող ստանալ միաժամանակյա լուծում:

Ակնառու է նման հիմնավորումների ոչ բավարար փաստարկված լինելը. ճիշտ է, հայկական և քրդական տարրերը Թուրքիայում տարբեր պատմական ուղիներ են հաղթահարել, որը կարող է ենթադրել հայկական և քրդական հիմնախնդիրների հանգուցալուծման ոչ միանման վերջնական արդյունք, սակայն դա որևէ կերպ չի կարող բացառել երկու հիմնախնդրի համադրումն ու հայ-քրդական հնարավոր համագործակցությունը: Հայկական և քրդական գործոնների շուրջ ծավալված գործընթացներն այն տիրույթում, որտեղ թուրքական քարոզչամեթոդային ջանքերով արհեստականորեն բարոյա-իրավական միևնույն հարթություն են տեղափոխվել և իրար հակադրվել հայկական ու քրդական հիմնախնդիրները, այլևս դարձել են համատեղելի և համադրելի:

Ավելին, տարիների ընթացքում գրեթե նույնն են պահպանվել թուրքական իշխանությունների գործելաճան ու գործողությունների տրամաբանությունը երկրի ներսում ոչ թուրքական ծագում ունեցող ժողովուրդների նկատմամբ: Այդ համատեքստում ավելորդ չէ հիշել Ս. Կ. Պողոսյանի հետևյալ նկատառումը, որը տեղ է գտել նրա՝ քրդերին և Հայկական հարցին նվիրված աշխատության մեջ. «Ժամանակակից Թուրքիայում քրդերի նկատմամբ ոչնչացման նույն քաղաքականությունն է իրականացվում, ինչ տասնամյակներ առաջ հայերի հանդեպ: Ձեռագիրը նույնն է: Երևույթ, որ մեկ անգամ ևս ապացուցում է, որ թուրքական իշխանությունների հայաջինջ քաղաքականության հիմնական պատճառը ոչ թե կրոնական էր, այլ քաղաքական»¹:

1980-ական թվականներին պատմական Արևմտյան Հայաստանում և Հյուսիսային Քուրդիստանում ծավալված իրադարձությունները, մասնավորապես՝ ՔԱԿ-ի կողմից անցումը զինված պայքարի, ազդակ են դարձել թուրքական իշխանությունների համար՝ կրկնելու հայերի նկատմամբ կիրառված քաղաքականության որոշ դրսևորումներ: Խոսքը վերաբերում է XIX դարում Արևմտյան Հայաստանում «բարենորոգումներ»² կատարելու Օսմանյան իշխանությունների նախաձեռնությանը, որով նրանք փորձել են ժամանակ շահել, որպեսզի հետագայում հնարավոր լինի իրագործել բարեփոխումների տրամաբանությանը ճիշտ հակառակ քաղաքականությունը:

բարձրավանդակի անբաժանելի մասը, ուստի դրանք չեն կարող Քուրդիստանի մաս կազմել՝ Սևրի պայմանագրի համաձայն (տե՛ս Ադոնց Ն., Հայկական հարցը Սևրում, Հայկական հարցի լուծման շուրջ, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 1989, էջ 20):

¹ Տե՛ս Պողոսյան Ս. Կ., Քրդերը և Հայկական հարցը, «Հայաստան», Երևան, 1991, էջ 329

² «Բարենորոգումների» քաղաքականության վերաբերյալ տե՛ս Լեոյի «Հայոց հարցի վավերագրերը» (Թբիլիսի, 1915) աշխատության 339-357 էջերում:

Հայերի դեպքում այդ քաղաքականությունը տվել էր ցանկալի արդյունք, որը թուրքական իշխանությունների կողմից ընկալվել է որպես դրական նախադեպ քրդերի նկատմամբ ծավալված քաղաքականության համատեքստում:

Թուրք լրագրող Մեհմեդ Ալի Բիրանդի «Քրդական հարցը հնարավոր չէ լուծել ռազմական գործողություններով» վերտառությամբ հողվածը, կարծես, նախանշել է Թուրքիայի «բարենորոգումների» քաղաքականության շրջայական շարունակության ընդհատված սկիզբը: Հեղինակն իր հողվածում պաշտոնական Անկարային առաջարկել է հրաժարվել քրդական հիմնախնդիրը ռազմական ճանապարհով լուծելու կարծրատիպերից և այն տեղափոխել հասարակական-քաղաքական հարթություն: Մ. Ա. Բիրանդը նշել է. «Որքան էլ պաշտոնապես խոսենք «լեռնային թուրքերի» մասին, մեր առջև Քրդական հարցն է, որը տարածքային, սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական հարց է, սովորական ավագակային դեպք չէ:

Մոտ ապագայում Քրդական հարցը դառնալու է տարածաշրջանի կարևորագույն հիմնահարցը, հետևաբար հարկավոր է հրաժարվել զինված պայքարի քաղաքականությունից, մշակել հեռանկարային տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ծրագրեր: Միաժամանակ, քրդերին պետք է թուրքերեն սովորեցնել, կրթել և երկրի հարստություններից օգտվելու որոշակի հնարավորություններ տալ»¹:

Կասկածից վեր է, որ քրդերը ներկայում հանգրվանել են Թուրքիայի կրկնվող քաղաքականության այն անցումային կետում, որտեղ հայերն են գտնվել XIX դարում: Անշուշտ, քրդերի համար պատմության ողբերգական էջերի կրկնությունները կանխելու լավագույն ձևերից մեկը կարող է դառնալ հայ-քրդական համագործակցությունը, որն ունի թուրքական ազգայնականության ծայրահեղական դրսևորումների դիմակայելու համապատասխան ներուժ:

Եթե նախկինում թուրքական իշխանությունների համառ ջանքերի շնորհիվ տապալվել են հայերի և մյուս ոչ թյուրքական ծագման ժողովուրդների (մասնավորապես՝ քրդերի) միասնական հակաթուրքական ճակատ ստեղծելու փորձերը, ավելին, հաջողվել է քրդական ցեղերին օգտագործել հայերի դեմ և հայ-քրդական հարաբերություններում լարվածություն առաջացնել², ապա այժմ հնարավոր չէ միևնույն տրամաբանությամբ առաջնորդվել հետևյալ պատճառներով՝

1. XIX դարի երկրորդ կեսին և XX դարասկզբին թուրքական իշխանությունների հետ առերեսման խնդիր են ունեցել առաջին հերթին հայերը, որոնց գլխին կախված է եղել ֆիզիկական բնաջնջման վտանգը: Քրդերը հիմնականում ընկալվել են որպես Հայկական հարցի լուծմանը նպաստող կամ

¹ Birand M. A., Kürt Sorununu Askeri Harekatla Çözemeyiz, Milliyet, 04.03.1987

² Կիրակոսյան Ա., Հայկական հարցը և հայերի ցեղասպանությունը, պատմաիրավական եռալեզու տեղեկանք, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2006, էջ 13

խանգարող գործոն: Այդ ժամանակ հայ-քրդական դաշինքի չկայացման գլխավոր պատճառներից մեկը եղել է քրդերի մոտ ցեղակլանային մտածելակերպի գերակայության և պատշաճ մակարդակի իրավագիտակցության բացակայությունը: Ներկայում հայերի և քրդերի մոտ դերերի փոփոխություն է տեղի ունեցել, ֆիզիկական ոչնչացման վտանգի առջև կանգնել է քուրդ հանրությունը, որը հայության աջակցության կարիքն ունի: Այլ հարց է, թե որքանով է քրդական հասարակական-քաղաքական ընկալումներում գերիշխող հայերի հետ գործակցության անհրաժեշտության գիտակցումը:

2. Ներկայում այլևս չի գործում հայ-քրդական հարաբերությունների նախկին տրամաբանությունը, որի շրջանակներում քրդական ավատական դասի համար հայ բնակչությունը հանդիսացել է շահագործման օբյեկտ, բեկերի և աղաների հարստության առատահոս աղբյուր¹:

3. Ռուս քրդագետ Վ. Նիկիտինի այն համոզմունքը, որ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին երիտթուրքերի կրոնական կարգախոսներն են արթնացրել քրդերի մարտական ոգին ընդդեմ այլադավանների², չի կարող բնորոշել ներկա ժամանակների գործընթացները: Այսօր Թուրքիայում չկա այլադավանների այն խնդիրը, որը եղել է XX դարասկզբի առաջին քառորդին, սակայն այդ իրողությունն առայսօր որևէ կերպ չի ազդել Թուրքիայում քրդական հարցի սրության վրա: Փաստորեն, կրոնադավանակցության գործոնը, որ Օսմանյան իշխանությունների, այնուհետև երիտթուրքական կառավարության կողմից լայնորեն օգտագործվել է քրդական հանրույթի մոտ հակահայկական տրամադրություններ զարգացնելու նկատառումներով, այլևս ժամանակավրեպ է:

4. Ներկայիս Թուրքիայում գոյություն ունի քրդական ազգայնական գաղափարների կայուն տեմպերով զարգացման և ընդլայնման որոշակի գործընթաց, որը բխում է հայ-քրդական համագործակցության խորացման շահերից: Նախկինում քրդական ցեղապետերը տարբեր աշիրեթներ են ներկայացրել, որոնք հայերի նկատմամբ հաճախ ցուցաբերել են միմյանց հակադիր դիրքորոշումներ, իսկ հիմա ազգայնական գաղափարների տարածման արդյունքում զգալի չափով լուծվել է քրդերի նույնատարրության խնդիրը, որին մեծապես նպաստել է քրդական քաղաքական կուսակցությունների և առաջին հերթին՝ ՔՄԿ-ի դերակատարումը: XIX դարի երկրորդ կեսին և XX դարասկզբին քրդական առանձին աշիրեթների հետ արևմտահայության գործակցության փորձերը մեծապես ձախողվել են հենց այն պատճառով, որ համազգային գաղափարները խորթ են եղել քուրդ ցեղապետերին, առավել ևս՝ ցեղերի շարքային անդամներին: Հակառակ թուրքական քաղաքական վերնախավերի

¹ Բայբուրդյան Վ., Քրդերը, Հայկական հարցը և հայ-քրդական հարաբերությունները պատմության լույսի ներքո, Երևան, 2008, էջ 182

² Никитин В., Курды, перевод с французского И. О. Фаризова, «Прогресс», Москва, 1964, с. 290

ապագայի վերաբերյալ ունեցած տեսլականին՝ այսօր կարելի է տապալված որակել XX դարասկզբի համաթուրանական (պանթյուրքիստական) գաղափարախոսության այն սկզբունքը, որը ենթադրել է քրդերի միաձուլում և թրքացում, քանի որ դրանից անցել է շուրջ մեկ դար, բայց այդ ընթացքում քրդական ազգայնականությունը ոչ միայն չի իւեղղվել իր բնօրրանում, այլև շարունակել է աստիճանաբար ամրապնդվել:

Ամփոփում

Արդի թուրքական ազգայնականության առաջնահերթություններից է միևնույն բարոյաիրավական հարթության մեջ քննարկել հայկական ու քրդական պահանջատիրության խնդիրները, որը նպատակաուղղվել է հայ-քրդական հակասությունների խորացմանը: Այդ համատեքստում նախ և առաջ հաշվի է առնվում պատմական Արևմտյան Հայաստանի և Հյուսիսային Քուրդիստանի գործոնները, որոնց սահմանների և ապագա կարգավիճակի վերաբերյալ հայերի և քրդերի մոտ բացակայել են ընդհանուր գաղափարական մոտեցումներն ու փոխադարձաբար ընդունելի հայեցակարգային պատկերացումները:

Ներկայում, սակայն, թուրքական ազգայնականությունը չի կարող առաջնորդվել միևնույն տրամաբանությամբ՝ պայմանավորված մի շարք իրողություններով, որոնց շարքում առանձնահատուկ կարևորություն ունի քրդերի ցեղակլանային մտածելակերպի վերացման գործընթացը:

Армянский вопрос и курдская проблема в Турции

Рудик Яралян

Резюме

Ключевые слова – РПК, курды, Турция, национализм, пропаганда.

В рамках политики углубления армяно-курдских противоречий в числе приоритетов современного турецкого национализма особое место занимает обсуждение проблемы морально-правового уравнивания их национальных претензии к турецкому правительству. В этом направлении *способствующим* обстоятельством для Турции являются политические факторы исторической Западной Армении и Северного Курдистана, о границах и будущего правового статуса которых в армяно-курдских кругах отсутствуют взаимоприемлемые идеологические подходы и концептуальные соображения.

Однако, на сегодняшний день турецкий национализм не может руководствоваться прежней логикой из-за ряда факторов, среди которых особенно важно отметить процесс упразднения племенно-кланового образа мышления курдов.

Armenian Question and the Kurdish Problem in Turkey

Rudik Yaralyan

Summary

Key words – KWP (PKK), Kurds, Turkey, nationalism, propaganda.

One of the priorities of the modern Turkish nationalism, in the framework of its policy of deepening the Armenian-Kurdish contradictions, is a problem of moral-legal equalization of their national claims. In this context, the political factor of historical Western Armenia and Northern Kurdistan is a contributing factor for Turkey because there are no mutually acceptable ideological approaches between Armenians and Kurds over the borders and future legal status of the above mentioned regions.

However, now the Turkish nationalism can't be guided by the former logic, due to several factors, one of which is the process of gradual elimination of the Kurdish tribal mentality.